

PIOTR ZAWADA¹

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

DOCHODY MIESIĘCZNE JAKO CZYNNIK WPŁYWAJĄCY NA JAKOŚĆ ŻYCIA POLSKIEJ RODZINY NA PRZYKŁADZIE WOJ. PODKARPACKIEGO

MONTHLY INCOME AS A DETERMINANT OF LIFE QUALITY
AT THE EXAMPLE OF POLISH FAMILIES FROM PODKARPACKIE PROVINCE

Summary

The amount of family income is a factor conditioning the size and structure of consumption. It is also a determinant of a family's behavior, as it enables to satisfy the basic human needs and it is an essential element of the quality of each family's life. Income also affects the relationship between both spouses, parents and children. Household budget also generates development and education of children, it allows or restricts their perspectives for the future. Difficult financial situation of Polish families imposes limitations on the basic consumption needs.

Keywords: amount of family income, structure of consumption, education of children

Streszczenie

Wielkość dochodu rodzinnego jest czynnikiem warunkującym wielkość oraz strukturę spożycia. Jest on także determinantem zachowania rodziny, bowiem umożliwia zaspokojenie podstawowych potrzeb człowieka i jest istotnym elementem poziomu życia. Dochody wpływają także na relacje między małżonkami, rodzicami i dziećmi. Budżet domowy generuje również rozwój i edukację dzieci, daje bądź ogranicza im możliwości na przyszłość. Trudna sytuacja materialna polskich rodzin rodzi ograniczenia podstawowych potrzeb konsumpcyjnych.

Słowa kluczowe: miesięczny dochód rodziny, struktura konsumpcji, edukacja dzieci

¹ Dr hab. Piotr Zawada, adiunkt w Instytucie Socjologii WNHIS UKSW w Warszawie, zainteresowania naukowe: wykluczenie społeczne, nierówności społeczne, wsparcie rynku pracy, zarządzanie organizacjami, transfer innowacji, współpraca międzynarodowa w obszarze szkoleń i realizacji projektów finansowanych z funduszy UE, ekonomia społeczna. E-mail: p.zawada@uksw.edu.pl.

WSTĘP

W powszechnej opinii, nie tylko naukowców zawodowo zajmujących się sprawami społecznymi, rodzina jest podstawową komórką życia społecznego, ponieważ stanowi grupę odniesienia, grupę, z którą jednostka w sposób świadomy identyfikuje się jako jej członek. Tak więc to rodzina jest podstawowym odniesieniem w układzie wartości jednostki i stanowi właściwe każdemu człowiekowi środowisko urzeczywistniania się, a także – co równie istotne – jest miejscem, w którym realizuje się dobro wszystkich jej członków.

Negatywne zjawiska współczesności w coraz większym stopniu uświadamiają, że to właśnie rodzina jest podstawowym środowiskiem życia rodzinnego. W zależności od tego, jaka jest rodzina dziś i jaka będzie w przyszłości, tak będzie wyglądał rozwój społeczeństwa. Wzbudza to potrzebę wszechstronnego i dokładnego poznania rodziny i jej aktualnych problemów. Rodzina, jako podstawowe i właściwe środowisko urzeczywistniania się człowieka, jest miejscem, w którym realizuje się dobro wszystkich jej członków. W szczególności sposób na zaspokojenie potrzeb życia rodzinnego mają wpływ dochody, jakie zasilają budżet domowy. Społecznie ważnym i aktualnym tematem jest wpływ dochodów rodziny na jej rozwój i funkcjonowanie. Zaspokojenie materialnych potrzeb jest podstawą egzystencji i godnego życia każdej jednostki. Poziom spożycia dóbr i usług oraz poczucie stabilizacji i bezpieczeństwa w różnych dziedzinach życia zależy przede wszystkim od możliwości sfinansowania wydatków gospodarstw domowych.

Za zasadniczy instrument kształtowania się wzorców spożycia uznawany jest dochód rodziny (Kuśmierczyk i Szczepieniec-Puchalska 2006, 539). Zdolność nabywania dóbr i usług przez rodzinę możliwa jest za pomocą środków wpływających do gospodarstwa domowego, jako rzeczywistych dochodów. Dochody bieżące oraz przeszłe warunkują wielkość oraz strukturę spożycia. Dlatego warto przyjrzeć się rozkładowi dochodów w rodzinach na przestrzeni lat. W niniejszym opracowaniu analizie zostaną poddane wieloaspektowe wyniki badania warunków życia Polaków prowadzonych przez Główny Urząd Statystyczny, w tym tych odnoszących się do sytuacji życiowej polskiego społeczeństwa w latach 2000-2016.

1. EKONOMICZNE WARUNKI POLSKIEJ RODZINY

Sytuację materialną rodziny można analizować, wykorzystując dane opisujące kilka obszarów, w tym: przeciętne miesięczne wynagrodzenie, dochody na osobę w gospodarstwie domowym, wydatki na żywność, wydatki na towary nieżywnościowe – z wyjątkiem wyrobów tytoniowych i alkoholu. Poniżej zostały zaprezentowane dane statystyczne, w których uwzględniono nie tylko średnie wyniki dla Polski, ale także wskaźniki, jakie uzyskano, analizując sytuację społeczno-gospodarczą kilku najbiedniejszych regionów kraju, w tym województwa podkarpackiego, w którym stopa bezrobocia we wrześniu 2016 r. wyniosła 11,4% (średnia krajowa w III kw. 2016 r. – 8,3%).

Tabela 1. Przeciętne miesięczne dochody i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych ogółem za lata 2006-2015.

Polska

Lata	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dochód rozporządzalny (zł)	834,68	928,87	1045,52	1114,49	1192,82	1226,95	1278,43	1299,07	1340,44	1386,16
Wydatki (zł)	744,81	809,95	904,27	956,68	991,44	1015,12	1050,78	1061,70	1078,74	1091,19
Udział wydatków w dochodzie (%)	89,2	87,2	86,5	85,8	83,1	82,7	82,2	81,7	80,5	78,7

Źródło – opracowanie własne na podstawie: GUS. Budżety gospodarstw domowych w 2015 i Bank Danych Lokalnych, stat.gov.pl/obszary...i.../budzety-gospodarstw-domowych-w-2015-r-,9,10.html.

Województwo podkarpackie

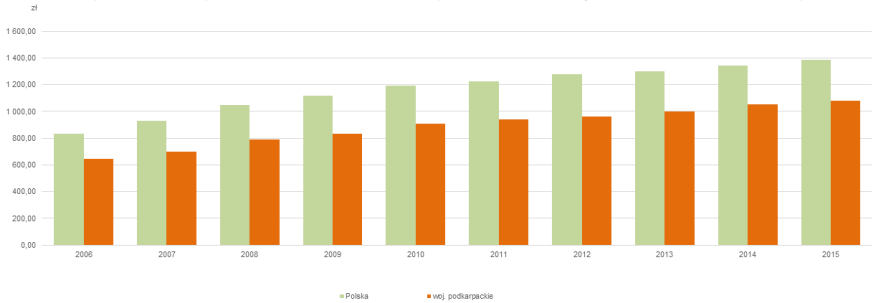
Lata	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Dochód rozporządzalny (zł)	646,76	700,67	791,27	834,59	907,28	937,85	959,12	997,69	1053,02	1081,64
Wydatki (zł)	624,34	659,82	742,66	783,78	820,00	843,00	842,39	874,66	900,95	922,32
Udział wydatków w dochodzie (%)	96,5	94,2	93,9	93,9	90,4	89,9	87,8	87,7	85,6	85,3

Źródło – Bank Danych Lokalnych, stat.gov.pl/obszary...i.../budzety-gospodarstw-domowych-w-2015-r-,9,10.html.

Poddając analizie zmiany dochodu w czasie, można zauważyć znaczącą rozpiętość w sytuacji dochodowej gospodarstw domowych w przestrzeni czasowej. Okazuje się, na przykład, że największy przyrost dochodu na 1 osobę, bo aż o 12,5% w porównaniu do roku poprzedniego, nastąpił w roku 2008 (i wynosił 1045,52 zł). Z kolei najmniejszy przyrost dochodu podatnika miał miejsce w 2013 roku i wynosił 1299,07 zł, stanowiąc kwotę o 1,6% większą niż w roku poprzednim. Różnica dochodu na osobę na przestrzeni lat 2006-2015 wynosiła 551,48 zł, co oznacza, że dochód w odniesieniu do 2006 roku wzrósł o 66,1%. Niski wzrost dochodów osiągniany na przestrzeni lat nie tylko obniża poziom życia gospodarstwa domowego, ale – co istotne – decyduje, jaka jest struktura wydatków. Okazuje się, że największy wzrost wydatków na 1 osobę miał miejsce w roku 2008 i wynosił on 904,27 zł, był o 11,6% większy niż w roku poprzednim. Dokonując analizy wskaźników przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na jedną osobę w gospodarstwach domowych w stosunku do średniej krajowej w roku 2015

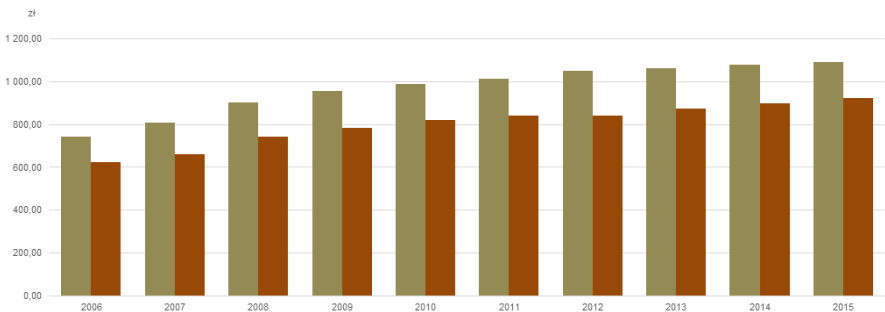
(Polska = 100), zauważyć można, że województwo podkarpackie ma najniższy wskaźnik ze wszystkich badanych województw – zaledwie 78%. Znacznie lepsze wskaźniki zanotowano w województwach sąsiadujących z woj. podkarpackim, w świętokrzyskim – 86,8%, lubelskim – 88,8%, a w małopolskim – 94,2%.

Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwie domowym.

Z danych przedstawionych w tabelach wynika, że najmniejszy przyrost wydatków w gospodarstwie domowym nastąpił w roku 2013, kiedy to wynosił on 1061,70 zł na osobę i był o 1,0% wyższy niż w roku poprzednim. Analogicznie do sytuacji z 2008 roku, dotyczącej najwyższego wzrostu dochodu, który spowodował największy przyrost wydatków na osobę, zauważyć można najniższy wzrost wydatków wraz z najmniejszym przyrostem dochodu.

Przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę w gospodarstwie domowym.

Analizując wysokość wskaźników przeciętnych miesięcznych wydatków na jedną osobę w gospodarstwach domowych w stosunku do średniej krajowej w roku 2015 (Polska = 100), stwierdzić trzeba, że najgorszą sytuację mają województwa: świętokrzyskie 82,8%, podkarpackie 84,5% i lubelskie 89,0%. Należy w tym miejscu również zauważyć, że jednym z najważniejszych czynników determinujących zachowania rodzin są dochody, wpływają one zdecydowanie na poziom życia, bowiem umożliwiają zaspokojenie potrzeb zarówno podstawowych, jak i wyższego rzędu (Grzęga 2007, 131). Dochody są syntetycznym miernikiem poziomu życia ludności, głównie przy określeniu różnic między grupami wyodrębnionymi m.in. ze względu na liczbę osób w gospodarstwie domowym, fazę cyklu rozwoju rodziny czy też grupę społeczno-

-ekonomiczną (Piekut 2008, 38). Za dochód ogólnie uznawane są wszystkie wpływy gospodarstwa domowego, zarówno pieniężne, jak również te w naturze. Za źródła dochodów uznać należy przede wszystkim pracę, posiadany kapitał oraz wpływy z funduszu świadczeń społecznych. Na bieżące spożycie przeznaczane są zwykle dochody stałe, pełniące funkcję funduszu nabywczego. Natomiast dochody okresowe kierowane są zazwyczaj na zakup produktów zaspokajających potrzeby wyższego rzędu oraz pełnią one funkcję funduszu swobodnej decyzji (Krężel 2000, 116-117). Z danych opublikowanych przez GUS wynika, że szczególnie trudna jest sytuacja materialna respondentów w woj. lubelskim, bo w 2013 r. aż 54,7% zasobów spółdzielni mieszkaniowych pozostających w dyspozycji najemców posiadało zaległości w opłatach. Równie ciężka sytuacja związana z nieterminowym regulowaniem zobowiązań w stosunku do dostawców występowała również w województwach: podkarpackim, aż 4 na 10 członków spółdzielni miało poważne zaległości płatnicze (40,5%), oraz w świętokrzyskim, gdzie poziom zadłużenia był jeszcze wyższy, bo sięgał aż 45%.

Na podstawie danych spisowych z 2002 roku, Główny Urząd Statystyczny wyodrębnia następujące typy rodzin: małżeństwa bez dzieci, małżeństwa z dziećmi oraz rodziny, w których jedno z rodziców samotnie wychowuje potomstwo (Firlit-Fesnak 2007, 191). Kiedy poddaje się analizie dochód rodziny, konieczne jest uwzględnienie kryterium powyższego podziału, gdyż odnosi się on do struktury rodziny rozpatrywanej ze względu na obecność bądź nieobecność dzieci i jednego lub obojga rodziców. Kategorią rozpatrywanego dochodu jest dochód netto przypadający na osobę w rodzinie przy jednoczesnym uwzględnieniu przy tym jej struktury. Obejmuje on pieniężne dochody bieżące przeznaczone na wydatki konsumpcyjne oraz pozostałe wydatki i przyrost oszczędności (Kuśmierczyk, Szczepaniec-Puchalska 2006, 135).

Wyznacznikiem poziomu materialnego rodziny są przede wszystkim osiągnięte dochody. Dochody netto na jednostkę były wyraźnie najniższe w 2007 roku w małżeństwach wielodzietnych oraz rodzinach z dwojgiem dzieci. Wynosiły one odpowiednio 501,29 zł i 729,29 zł netto na osobę. Z kolei najwyższe dochody deklarowały małżeństwa nieposiadające potomstwa, a wynosiły one 1133,82 zł netto na osobę i były wyższe o 126,1% niż dochody na osobę w rodzinach wielodzietnych. W roku 2011 sytuacja nieco się zmieniła, ponieważ najniższymi dochodami netto na osobę obciążone były małżeństwa z 3 i więcej dzieci oraz rodziny niepełne. Odpowiednio wynosiły one 726,08 zł oraz 1037,93 zł. Największe przeciętne dochody na osobę w 2011 roku posiadały małżeństwa bez dzieci, dysponowały one bowiem kwotą 1582,27 zł na osobę, która to kwota była realnie wyższa o 39,5% od dochodu z roku 2007. Z badań budżetów domowych rodzin wynika, że w 2011 roku rodziny nieposiadające dzieci dysponowały przeciętnym miesięcznym dochodem na osobę wyższym o 117,9 % niż rodziny wielodzietne.

Analizując dane z roku 2013, można zauważyć wzrost dochodów na osobę w każdym typie rodziny. Podobnie do analizowanego już roku 2011, najniższymi dochodami na osobę dysponowały rodziny wielodzietne oraz niepełne. Ich stan odpowiednio

wynosił 744,01 zł i 1033,71 zł na osobę. W rodzinach z 3 i więcej dzieci dochód na osobę wzrósł o 2,4%, natomiast w rodzinach niepełnych spadł o 0,4% w porównaniu do roku 2011. Należy więc zauważyć, że nie nastąpiła znacząca różnica w dochodach w odstępnie dwóch lat, jeżeli chodzi o rodziny charakteryzujące się najniższymi dochodami na osobę. Najwyższe dochody w przeliczeniu na osobę, podobnie jak w latach 2007 i 2011, uzyskiwały rodziny bez dzieci, a wynosiły one 1669,93 zł.

Z cytowanych wyżej wyników badań wynika, że najlepsza sytuacja materialna dotyczy gospodarstw domowych, w których nie ma na utrzymaniu dzieci. Dlatego można sobie pozwolić na stwierdzenie, że im większa liczba dzieci pozostających na utrzymaniu, tym sytuacja materialna rodziny staje się trudniejsza. Najgorszą sytuację materialną posiadały rodziny z trójką i większą liczbą dzieci, a ich dochód na osobę na przestrzeni lat 2007-2013 wzrósł nieznacznie, bo tylko o 242,72 zł. Podobnie w rodzinach z jednym rodzicem i dzieckiem, bądź dziećmi, czyli w rodzinach niepełnych, sytuacja materialna plasowała się na niskim poziomie (Firlit-Fesnak 2007, 192). Wzrost dochodu na przestrzeni analizowanych lat wyniósł 275,07 zł na osobę.

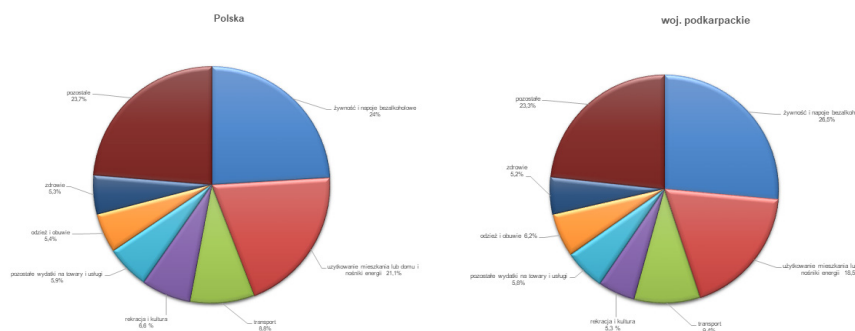
Kolejną kwestią, która zostanie omówiona, jest udział wydatków w dochodzie. J.M. Keynes w swojej teorii podkreśla, że wraz ze zwiększającą się produkcją i zatrudnieniem wrastają dochody, natomiast maleje procentowy udział konsumpcji w tych dochodach. Inaczej rzecz ujmując, można powiedzieć, że maleje krańcowa skłonność do konsumpcji. Autor ten podkreślał również, że ludzie są na ogół skłonni do zwiększania swej konsumpcji wraz ze wzrostem dochodu, ale nie o tyle, o ile wzrósł dochód. Poddając analizie dochody i wydatki na osobę na przestrzeni lat, można potwierdzić opisaną przez niego zależność. Rzeczywiście wraz ze wzrostem dochodów zmniejszeniu ulega procentowy udział wydatków. Największy procent udziału wydatków w dochodach miał miejsce w roku 2006, stanowił 90%, kiedy to dochód na osobę wynosił 834,68 zł. Natomiast najmniejszy przypadł na rok 2013 i stanowił 81,7%.

2. WYDATKI A SYTUACJA MATERIALNA RODZINY

Truizmem jest stwierdzenie, że sytuacja materialna rodziny jest w ścisłej zależności z jakością życia doświadczaną przez jej członków, a także determinuje ona zakres możliwych do podjęcia rodzajów aktywności. Jak stwierdza R. Lister, uzyskiwane przez rodzinę dochody stanowią istotny czynnik, który wpływa na to, co się naprawdę liczy. Należy przez to rozumieć rodzaj życia, jaki jest w stanie prowadzić dany człowiek, oraz możliwości, które są dla niego dostępne (Lister 2007, 29).

Najwyższy (jak chociażby wynika z danych GUS) udział w strukturze wydatków ogółu gospodarstw domowych miały wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe. W latach 2010-2013 utrzymywał się on na zbliżonym poziomie i stanowił ok. 25% ogółu wydatków. W kolejnych latach udział tych wydatków nieznacznie się zmniejszał, w roku 2014 wyniósł 24,4%, a w 2015 r. – 24,0%. Istotną pozycję

w wydatkach gospodarstw domowych stanowiły również wydatki na użytkowanie mieszkania lub domu i nośniki energii. Udział wydatków na utrzymanie mieszkania i nośniki energii w całości wydatków oscylował w analizowanych latach między 20,1% a 20,8%. Najwyższe wartości zaobserwowano w 2013 roku. Wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz użytkowanie mieszkania lub domu wraz z nośnikami energii łącznie stanowiły w latach 2010-2015 niemal połowę wydatków ogółu gospodarstw domowych.

Struktura wydatków gospodarstw domowych (w % wydatków ogółem) w 2015 r.

Tabela 2. Struktura wydatków gospodarstw domowych (w % wydatków ogółem) w latach 2010-2015.

Polska

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Żywność i napoje bezalkoholowe	24,8	25,0	25,1	24,9	24,4	24,0
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,7	2,7	2,7	2,6	2,5	2,5
OdzieŹ i obuwie	5,3	5,1	4,9	5,1	5,4	5,4
Użytkowanie mieszkania lub domu i nośniki energii	20,2	20,7	20,3	20,8	20,1	20,1
WyposaŹenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,2	4,8	4,8	4,7	4,9	5,0
Zdrowie	4,8	5,0	5,0	5,1	5,0	5,3
Transport	9,6	9,6	9,8	9,6	9,2	8,8
Łączność	4,4	4,2	4,0	5,2	5,0	5,0
Rekreacja i kultura	8,0	8,1	8,1	6,5	6,5	6,7
Edukacja	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	1,0
Restauracje i hotele	2,3	2,4	2,8	2,9	4,2	4,2
Pozostałe towary i usługi	5,2	5,2	5,2	5,8	5,8	5,9
Wydatki pozostałe	6,3	6,0	6,1	5,8	5,9	6,0

Źródło – opracowanie własne na podstawie: GUS. Budżety gospodarstw domowych 2011, 2012, 2013, 2014, 2015 oraz Bank Danych Lokalnych, stat.gov.pl/obszary...i.../budzety-gospodarstw-domowych-w-2015-r-,9,10.html.

Województwo podkarpackie

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Żywność i napoje bezalkoholowe	27,8	27,9	28,8	27,9	27,3	26,5
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,2	2,3	2,4	2,2	2,2	2,1
Odzież i obuwie	5,4	4,9	5,1	5,0	5,8	6,2
Użytkowanie mieszkania lub domu i nośniki energii	17,5	18,7	19,6	19,2	17,9	18,5
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,6	5,0	4,7	4,7	4,6	5,2
Zdrowie	5,1	4,8	4,9	5,0	5,1	5,2
Transport	10,4	11,0	9,2	10,2	9,6	9,4
Łącznie	3,9	3,9	3,9	4,8	4,7	4,7
Rekreacja i kultura	6,7	6,7	7,0	5,7	6,0	5,3
Edukacja	1,0	1,2	1,0	0,8	0,8	0,7
Restauracje i hotele	1,5	2,1	1,9	2,1	3,0	2,9
Pozostałe towary i usługi	5,3	5,4	4,9	5,4	5,5	5,8
Wydatki pozostałe	7,5	6,2	6,5	7,0	7,7	7,7

Źródło – opracowanie własne na podstawie: GUS. Bank Danych Lokalnych, stat.gov.pl/obszary...i.../budzety-gospodarstw-domowych-w-2015-r-,9,10.html.

Z przedstawionych danych wynika, że stałymi i w każdym roku największymi wydatkami rodzin są wydatki na żywność. W rodzinach z 3 i więcej dzieci oscylują one wokół 192 złotych na osobę w ciągu miesiąca. Jest to znaczące obciążenie dla budżetów rodzinnych, które skutkuje znacznymi ograniczeniami w dokonywaniu innych zakupów niezbędnych w zaspokajaniu potrzeb podstawowych. Pomimo tych ograniczeń, udział wydatków związanych z zaspokojeniem potrzeb egzystencjalnych rodzin jest wciąż duży i wynosi prawie $\frac{1}{4}$ budżetów gospodarstw domowych. Rodziny zamieszkujące mniej bogate województwa, ze względu na sytuację gospodarczą, są zmuszane do wyższych wydatków na te cele. Na przykład w woj. podkarpackim przeciętna rodzina wydaje o 2% więcej w porównaniu do średnich wydatków rodzin w Polsce. Ofiarami nierównomiernego rozwoju stają się zwłaszcza dzieci (Balcerzak-Paradowska 2004, 132).

Dokonując przeglądu poszczególnych pozycji wydatków polskich rodzin, zwłaszcza z uwzględnieniem dochodów gospodarstw rodzinnych, można zauważyć w rodzinach posiadających więcej niż 1 dziecko znaczące różnice w jakości posiłków. Mniej pieniędzy przeznaczają się także na oświatę i wychowanie dzieci, dzieje się tak zwłaszcza w przypadku rodzin wielodzietnych. Okazuje się, że wysokość środków przeznaczanych na ten cel w latach 2010-2015 to zaledwie 1,3% tego, czym dysponowały rodziny. Niepokojące jest nie tylko to, że udział kosztów ponoszonych przez rodziny w tej dziedzinie jest niski, ale także to, że widoczny jest systematyczny spadek, do poziomu 1,0% budżetów rodzinnych, podczas gdy udział wydatków na restauracje i hotele wzrósł prawie o 100%: z 2,3% do 4,2% budżetów domowych.

W strukturze wydatków zauważalny jest niski udział wydatków związanych z ochroną zdrowia, nieco ponad 5% rodzinnych budżetów, w porównaniu na przykład do kosztów ponoszonych na transport. Te ostatnie w przypadku Polski wynoszą 8,8%, a w przypadku jednego z biedniejszych regionów kraju, województwa podkarpackiego, aż 9,4% posiadanych przez rodzinę środków.

Równie trudne warunki bytowania jak w rodzinach wielodzietnych występują też w rodzinach niepełnych. W tym wypadku struktura wydatków budżetów rodzinnych obciążona jest dodatkowo wysokością posiadanych środków, która zależy od pracy tylko jednego z członków rodziny. Zdarza się, że rodziny te otrzymują rentę, alimenty, świadczenia z opieki społecznej, za które odpowiadają gmina i pozostałe instytucje powołane do niesienia pomocy. Środki te nie są jednak w stanie pokryć wszystkich kosztów utrzymania.

3. SYTUACJA EKONOMICZNA RODZINY A BYT I WYCHOWANIE DZIECI

Warunki społeczno-ekonomiczne kraju mają wprost przełożenie na funkcjonowanie każdej rodziny. Proces przemian w rodzinie ma miejsce w związku ze zmianami na tych płaszczyznach. Współczesna rodzina narażona jest na wpływ wielowymiarowych kryzysów. Poważną przeszkodą w podejmowaniu decyzji związanych z macierzyństwem jest – dla wielu kobiet – konflikt między pracą i karierą zawodową a obowiązkami rodzinnymi. W przypadku sytuacji materialnej w rodzinie dysonans pomiędzy rolami zawodowymi i rodzinnymi częściej stanowił barierę dla decyzji prokreacyjnych kobiet młodszych.

Współcześnie, co już sygnalizowano, występuje „wzrost niepewności i niepokojów o przyszłość rodziny, a szczególnie o przyszłość dzieci, narastanie stanów nerwowości, zniechęcania i stresów członków rodziny. Osłabia to poczucie bezpieczeństwa, które jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka” (Dyczewski 1994, 146-147).

Rodzina jest pierwszym i podstawowym środowiskiem wychowawczym w życiu każdego dziecka. To ona kształtuje jego uczucia, postawy i wywiera ogromny wpływ na powstawanie jego systemu wartości, norm i wzorców postępowania. Inne instytucje czy też grupy społeczne, takie jak szkoła, grupa rówieśnicza, różnorodne organizacje czy też Kościół, pełnią tylko funkcję pomocniczą wobec rodziny (Cęcelek 2005, 239). W środowisku rodzinnym kreowane są najistotniejsze cechy osobowości każdego człowieka (Jarmoch i Piluś 1999, 192). Miejscem, w którym wyznaczane są aspiracje i dążenia człowieka, jest właśnie rodzina. To dzięki niej kształtowane są, a następnie rozwijane, wszystkie sfery życia człowieka „W tym środowisku istota ludzka rodzi się, rozwija i dojrzewa do społeczeństwa. Jest to przestrzeń życia i miłości, w której zakorzeniony jest człowiek” (Jarmoch i Piluś 1999, 221).

Faktem jest, że nadal wiele rodzin nie potrafi poradzić sobie w nowych warunkach społeczno-gospodarczych, co może przekładać się na paraliż wielu rodzin w wypełnianiu ich najważniejszych funkcji, w tym. m.in. funkcji wychowawczych. Zmiana, na którą należy zwrócić uwagę, to pozycja dziecka w rodzinie. W sferze emocjonalnej nastąpiło natężenie więzi łączących rodziców z dziećmi – aczkolwiek zauważyć należy i to, że „rodzice na nieporównywalną w przeszłości skalę, ograniczyli czas przeznaczony dla dzieci: dokonało się to na skutek oddzielenia

się produkcji od gospodarstwa domowego, aktywizacji zawodowej kobiety – żony i matki, a przede wszystkim nastawienia rodziców na «mieć» dla siebie i dla dziecka» (Adamska 1999, 78).

„Nowe układy rodzinne, zmienione warunki życiowe tworzą odmienne sytuacje wychowawcze, które stanowią wypadkową spełniania przynależnych jej funkcji, a także etapów przemieniania się ich życia” (Kukołowicz 1998, 265). Zauważalny jest zwiększający się obszar tak zwanego syndromu 3B: bezrobocia, biedy i bezdomności. Z raportu UNICEF z 2005 roku wynika, że polska bieda ma „twarz dziecka” (Kawula 2005, 149). W rodzinach wielodzietnych aż 40% dzieci żyje na granicy ubóstwa, ponad 60% rodzin żyje na granicy minimum socjalnego, 70% polskich rodzin wydaje swój całomiesięczny dochód na utrzymanie rodziny (Kawula 2005, 149). W konsekwencji polskie rodziny w wielu przypadkach zmuszane są do ograniczeń potrzeb konsumpcyjnych.

Faktem jest, że zjawisko bezrobocia, w tym tego długotrwałego, może powodować problemy z zapewnieniem przez rodziny odpowiedniego wykształcenia dzieciom, co z kolei wiąże się z dziedziczeniem obciążenia bezrobociem następnych pokoleń. Poziom wykształcenia jest bowiem skorelowany z możliwością zatrudnienia czy z poziomem osiągniętych dochodów, dlatego uniemożliwienie osiągnięcia jak najwyższego wykształcenia młodym ludziom zamyka im często drogę do polepszenia warunków życia. Skutki trudności materialnych odczuwane przez polskie rodziny mogą rozszerzać się na dzieci (Danowski 1999, 75).

Kontynuując ten wątek, można przywołać badania CBOS-u. W 2013 roku rodzice wydali na zaspokojenie potrzeb związanych z rozpoczęciem roku szkolnego średnio 1199 złotych. Wyniki badania ukazują, że przeciętne wydatki rodziców ponoszone na opłaty związane ze szkołą są zbliżone do miesięcznych zarobków netto otrzymywanych przez osoby, których dochody pozostają na poziomie obowiązującego w 2013 roku minimalnego wynagrodzenia za pracę. Można więc zauważyć, że wydatki związane z rozpoczęciem roku szkolnego są dla rodziców poważnym wydatkiem, który dla ogromnej części stanowią istotne obciążenie domowego budżetu. Wysokość przeznaczanej przez rodziców kwoty na potrzeby edukacyjne dzieci zależy od liczby uczniów w rodzinie. Małżeństwa z jednym dzieckiem w 2013 roku wydały średnio 899 złotych na wyprawkę szkolną, natomiast w przypadku rodzin z co najmniej trójką potomstwa koszt zakupu niezbędnych przedmiotów szkolnych wynosił 2250 złotych. Analiza powyższych danych wskazuje, że wydatki na podręczniki szkolne są dość podobne w rodzinach o różnym statusie ekonomicznym.

Ograniczenie możliwości startu życiowego jednostki zależne jest od statusu materialnego danej rodziny, który bardzo często jest niski pomimo wsparcia instytucji odpowiedzialnych za realizację polityki społecznej i pozostałych organizacji ukierunkowanych na wspieranie rodzin wielodzietnych. Dziecko z rodzin wielodzietnych już na starcie ma obniżone możliwości co do swojego rozwoju i edukacji. Często uczniowie pochodzący z ubogich rodzin spotykają się z odrzuceniem ze strony rówieśników. Kontakty szkolne dostarczają wówczas wielu negatywnych

przeżyć i mogą prowadzić do wytworzenia się negatywnego stosunku dziecka do nauki i szkoły, głównie z powodu rosnących nierówności i wykluczenia.

Według danych GUS, Polska deklaruje przeciętny wskaźnik wartości zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym. Na koniec 2013 r. wyniósł on 25,8%, podczas gdy średnia dla państw Wspólnoty Europejskiej wyniosła 24,5% (najniższy poziom tego wskaźnika posiadały Czechy, Holandia, Finlandia i Szwecja, najwyższy, dochodzący do 50%, Irlandia i przekraczający 40% Bułgaria i Rumunia). Od wstąpienia Polski do UE spada systematycznie wskaźnik Giniego mówiący o mierze koncentracji (nierównomierności rozkładu zmiennej losowej), powoli zbliżając się do średniej unijnej. W 2013 r. wyniósł zaledwie 30,7 (w 2006 r. osiągnął on wartość 33,3), podczas gdy średnio w UE na koniec grudnia 2013 r. wynosił 30,5. Najwyższy poziom nierówności w Europie zanotowano w Rumunii i Bułgarii, najmniejszy zaś w Irlandii, Słowacji i w Słowenii.

Zgodnie z danymi pochodzącymi z badania EU-SILC (European Union Statistics on Income and Living Conditions) wynika, że prawie 53% gospodarstw domowych musi ograniczać zaspokajanie potrzeb uznanych w warunkach europejskich za standardowe. Oznacza to, że te gospodarstwa domowe nie są w stanie pokryć wydatków z własnych środków na nieoczekiwane wydatki w wysokości 1000 zł, kwoty uznawanej w 2014 r. za miesięczną wartość ubóstwa relatywnego. Na uwagę zasługuje fakt, że wskaźniki te w przypadku Polski podlegają systematycznej poprawie. Na takim sposobie przedstawiania wskaźników zamożności, Polska zyskuje, co wskazuje, że posiadamy rozbudowaną pomoc socjalną w porównaniu do innych krajów europejskich.

Na uwagę zasługuje fakt, że w dalszym ciągu, pomimo upływu 25 lat transformacji społeczno-gospodarczej, Polska znacząco odbiega pod względem wskaźnika zamożności mierzonego w metodologii AIC od krajów „starej Unii” (Polska – 74%, Luksemburg – prawie 150%, a Niemcy i Austria ponad 120%). Z zaprezentowanych danych statystycznych wynika, że Polska pomimo ciągłego zmniejszania dystansu cywilizacyjnego do najbardziej rozwiniętych państw UE, nadal ma wiele do nadrobienia.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując przywołane w niniejszym w opracowaniu refleksje, należy stwierdzić, że niestabilny, nie tworzący nowych miejsc pracy, absorbujący w niewystarczającym stopniu nadwyżki siły roboczej rynek pracy i wzrastający poziom nierówności dochodowych rodzin, wpływa bezpośrednio na proces ubożenia społeczeństwa. Poziom dochodu przypadającego na rodzinę jest czynnikiem, od którego uzależniona jest nie tylko wielkość, ale także struktura spożycia. Przychody rodzin można uznać za determinantę zachowania rodziny, ponieważ są one podstawą w zaspokajaniu podstawowych potrzeb człowieka i stanowią o tym, na jakim poziomie materialnym funkcjonuje podstawowa komórka społeczna. Mają one znaczący wpływ także na relacje między małżonkami oraz między rodzicami i dziećmi. Trudna sytuacja materialna, w jakiej znajdują się polskie rodziny, może generować

ograniczenia podstawowych potrzeb konsumpcyjnych, uniemożliwia jednostkom uczestniczenie w kulturze czy chociażby może zmniejszyć wydolność edukacyjną. W przypadku deficytu finansowego rodziny mogą ztracać swoją podmiotowość wychowawczą. W interesie jednostek i społeczeństwa jest więc prawidłowe funkcjonowanie rodziny i tworzenie sprzyjających warunków do jej rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski, Franciszek. 1999. *Edukacja. Rodzina. Kultura. Studia z pedagogiki społecznej*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Balcerzak-Paradowska, Bożena. 2004. *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*. Warszawa: IPISS.
- Cęcelek, Grażyna. 2005. Rodzina – jej przemiany oraz zagrożenia i problemy wychowawcze. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, 1-2, 239-249.
- Danowski, Jarosław. 1999. *Rodziny białostockie na przełomie wieków*. Białystok: UM Białystok.
- Dyczewski, Leon. 1994. *Rodzina, społeczeństwo, państwo*. Lublin: TN KUL.
- Dyczewski, Leon. 2003. *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*. Lublin: TN KUL.
- Firlit-Fesnak, Grażyna. 2007. Rodziny polskie i polityka rodzinna; stan i kierunki przemian. W: *Polityka społeczna*, red. Grażyna Firlit-Fesnak i Małgorzata Szyłko-Skoczny, 187-200. Warszawa: WN PWN.
- Grzega, Urszula. 2007. Wpływ wybranych makrouwarunkowań i czynników ekonomicznych na zachowania gospodarstw domowych. W: *Działania ekonomiczne podmiotów rynkowych – materiały konferencyjne*, red. Danuta Kopycińska, 130-139. Szczecin: Print Group Daniel Krzanowski.
- Jarmoch, Edward, Józef Jaroń i Henryk Piluś. 1999. *Człowiek darem i tajemnicą w nauczaniu Jana Pawła II*. Siedlce: WH WSRP.
- Kawula, Stanisław. 2005. *Kształty rodziny współczesnej. Szkice familologiczne*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Kukołowicz, Teresa. 1998. *Rodzina wychowuje*. Stalowa Wola: Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej w Stalowej Woli.
- Kieźel, Ewa. 2000. *Rynkowe zachowania konsumentów*. Katowice: Wydawnictwo AE Katowice.
- Kuśmierczyk, Krystyna, Lucyna Piskiewicz i Dorota Szepieniec-Puchalska. 2006. Czynniki dochodowe – cenowe warunkujące przestrzenne zróżnicowanie konsumpcji gospodarstw domowych. W: *Przestrzenne zróżnicowanie konsumpcji w Polsce*, 39-54. Warszawa: IRWiK.
- Lister, Ruth. 2007. *Bieda*, tłum. Stanaszek Alina. Warszawa: Polity Press.
- Światowy, Grażyna. 1994. *Zachowania konsumentki*. Wrocław: Wydawnictwo AE Wrocław.
- Piekut, Marlena. 2008. *Polskie gospodarstwa domowe – dochody, wydatki i wyposażenie w dobra trwałe do użytkowania*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.